

Ideje a ideologie československé architektonické avantgardy 20. let 20. století

Ing. arch. Jan Obrtlík

Školitel: prof. Ing. arch. Vladimír Šlapeta, DrSc.

Ústav teorie, FA VUT Brno

Recenzent: Ing. arch. Vlasta Loutocká

Příspěvek se zabývá základními myšlenkovými proudy, s nimiž byla konfrontována československá umělecká avantgarda v období 20. let 20. století. Tato je zde prezentována především programovými tezemi uměleckého svazu Devětsil. Jedná se o ideologie socialismu, komunismu a nacionalismu. Dále o inspirace z oblasti techniky a industrializace a konečně i o vlivy z vlastního uměleckého prostředí v podobě akademismu.

Klíčová slova: teorie architektury - československá avantgarda - 20. léta 20. století – ideologie - Teige

The ideas and ideology of the Czechoslovakian architectural avantgarde of 1920's

The contribution concerns with basic ideas, which faced the Czech artist avantgarde of 1920's. The avantgard is here presented mostly by programs of Devětsil association. These are ideologies of socialism, communism and nationalism. Further inspirations from the area of technology and industrialization and finally influences from own art context such as academism.

Keywords: theory of architecture – Czechoslovak avantgarde – 1920's – ideology – Teige

1 Všeobecně historický úvod

Prostředí Československé republiky vyhlášené na podzim 1918 bylo politicky i kulturně velmi dynamické. Obyvatelé tohoto nového národního státu pocítovali potřebu nového sebeurčení a architektura sloužila pro svou společenskou důležitost jako jeden z jeho prostředků. Tato tendence k plánovitému vytváření nových směrů činnosti byla výrazně posilována celosvětovou atmosférou po první světové válce prostoupenou pocitem konce jedné epochy a začátku epochy nové.

Celá společnost prožívala hlubokou proměnu, kterou se v průběhu dvou desetiletí realizovaly změny, které teoreticky zály už od počátků osvícenství před téměř dvěma stoletími. Rostla společenská mobilita díky nárůstu počtu úřednických pracovních

míst. Rostl také podíl širokých vrstev na politickém rozhodování díky vzniku odborů a zavedení všeobecného hlasovacího práva. Výrazně se uplatňoval vliv technických novinek a programového vzdělávání obyvatelstva, díky čemuž se národní společnosti stávaly homogennějšími a tím i snáze organizovatelnými. [1]

Tyto změny kladly značné nároky na intelektuály, kteří v rychle se měnícím prostředí chtěli poskytovat orientaci. V atmosféře nového začátku se snadno uplatňovaly i radikální názory a rétorika rezonující s podvědomým pocitem zkaženosti tzv. starého světa a jeho tradičních hodnot.

V československém prostředí lze přes četnost různých tvůrců a myslitelů jmenovat sdružení Devětsil jako zdroj myšlenkového proudu, který v největší míře ovlivňoval tvůrce označované za avantgardní. Stále ještě zde hovoříme o období, kdy bylo obvyklé vyhlášení a dodržení určitého uměleckého programu a kdy individuální tvorba jednotlivých tvůrců zachovávala rámec daný tímto programem. Pro dnešní tvůrčí individualismus je podobný postup už stěží představitelný.

Budeme zde zkoumat ideje zformulované souběžně s architektonickou tvorbou avantgardních architektů mající ovšem celospolečenský a hranice umělecké tvorby překračující charakter. Tento překvapivý rozsah není náhodný, ale je důsledkem záměrné činnosti avantgardních teoretiků architektury za hranicemi jejich oboru při vytváření celého nového životního stylu a vlastně i nové společnosti.

2 Socialismus a levicové myšlení

Celospolečenským trendem byl růst vlivu dělnických hnutí reprezentovaných socialistickými politickými stranami, který byl po válce ještě zdůrazněn zvýšenou potřebou pracovních sil při obnově a také obrovskými válečnými ztrátami na životech.

Není zcela jasné, zda byli členové Uměleckého Svazu Devětsil vedeni účelovou snahou vstoupit do dobového trendu, nebo zda jejich postoje vycházely z vnitřně prožívané snahy po sociální spravedlnosti. Skutečností je, že Devětsil v prvních letech své existence po roce 1920 vyhlášoval radikální příklon k proletářským tématům v umění. Panovala snaha o přizpůsobení umění dělnické třídě jako prostředku pro šíření idejí bratrství, bezelstnosti a prostoty v duchu tzv. „poetického naivismu“. [2]

V polovině 20. let ovšem musíme konstatovat faktický odklon od stanovené sociální linie k programu „umění žít a užívat“ [3], což zahrnovalo soubor novodobých zlepšení životního stylu, které byly ovšem pro dělnickou třídu prakticky nedostupné. V tomto období vznikají Krejcarovy projekty obchodních domů a formuje se poetismus, umělecký směr fascinovaný mezi jiným neonovými reklamami velkoměst a rychlou jízdou automobilem. Tvorba architektů Devětsilu ztrácí ze zřetele ještě nedávno opěvovaného dělníka a zaměřuje se na jiná témata.

Teige se sice k sociálním tématům vrátil koncem dvacátých let svým sociologickým pojetím založeným na marxismu, především v roce 1932 vydanou knihou Nejmenší byt, i zde byl ovšem jeho názor extrémní a pro praktickou aplikaci nepoužitelný, ačkoliv jeho teorie obytných spacích kabin v koldomech nacházela

značnou podporu v dramatických poměrech po Velké hospodářské krizi roku 1929. [4]

Odtud už Teigemu před nástupem nacismu zbývalo pouze přejít k surrealismu, Freudovské psychoanalýze a subjektivnímu pohledu na psychologické aspekty architektonického prostoru. [5]

Nelze pokládat za zcela nepravdivou ani interpretaci Jiřího Krohy, který označil celou avantgardu za subjektivně levicovou, objektivně se ovšem blížící spíše kapitalismu, i když šlo o názor hledající přízeň totalitního režimu po převratu v únoru 1948. [6]

3 Komunismus a sociální utopie

Nová situace v Rusku, které se po socialistické revoluci v roce 1917 přeměnilo z monarchie na centrálně plánovanou socialistickou ekonomiku, přinášela i do Československa šokující zprávy o technickém pokroku a plánech na rychlou industrializaci a elektrifikaci celého Dálného Východu. Dojem země neomezených možností vedl mnohé k nekritickému přejímání sovětských vzorů a to i v oblasti tzv. sociálního inženýrství, kde marxističtí ideologové usilovali o vznik zcela nové společnosti postavené na kolektivistických principech. Děti už neměly být vychovávány v rodinách, ale hromadně speciálními vědeckými týmy. Jednotlivec měl být především dokonalým individuem zapadajícím do přesně kalibrovaného soukolí společnosti a práce se měla stát novou vírou i novým spasením. Jednalo se často o eugenické tendence. I když výslovně se přiznávali jen němečtí národní socialisté se svou teorií nové nadlidské rasy, sklon k plánovitému šlechtění lidských mas byl v nějaké míře přítomen v myšlení i politice téměř celé euroamerické kultury.

Avantgarda se do jisté míry nechala tímto myšlenkovým směrem strhnout a následovala jej. Vždy se ale objevovaly i hlasy realistické a skeptické. Sám Karel Teige, který svou publikací teorie obytných kabin zašel téměř nejdál směrem k sociální utopii (viz. také odst. 2), začal v průběhu 30. let s příchodem stalinismu uznávat i negativa sovětského režimu, což po roce 1948 zapříčinilo i jeho trestní stíhání.

4 Technický pokrok a industrializace

Ačkoliv šlo o skutečnosti původně neideologické, byly technické novinky v oblasti průmyslu, energetiky a osobní dopravy některými puristy povýšeny na samostatnou hodnotu a hlavní osu tvorby, která už byla chápána jako samostatný tvůrčí směr. Ruský konstruktivismus a jeho odezva u nás [7] viděli v konstrukci samé a v jejích fyzikálních principech estetickou hodnotu té kvality, že už ji principiálně nechtěli nijak dál přetvářet ani doplňovat.

Metodicky vzato lze pokládat za podivnou ideologizaci něčeho, co původně není idejí, ale pouhým projevem technického pokroku. Většina technických novinek byla totiž při svém vzniku vedena pouze účelovostí a hlubší obsah postrádala. Pokus postavit tuto účelovost do polohy vůdčí ideje celého uměleckého hnutí se jeví jako

nedostatek odstupu od tehdejší dějinné situace, který nutně vedl ke zploštění tvorby do polohy pouhé aplikace vědeckých poznatků, což popírá charakter umění samotného.

5 Nacionalismus

Ideologický nacionalismus byl jedním z nástrojů jednotlivých evropských vlád ke kontrole a sjednocení obyvatelstva. Státy zatížené po Versailleském míru z roku 1918 válečnými reparacemi vůči vítězným mocnostem [8] ovšem i v důsledku hospodářské krize projevovaly tendenci k agresivní navenek obrácené variantě nacionalismu.

Československo v této době realizovalo převážnou část veřejných budov majících v programu aspekt demonstrace mladé suverénní státnosti. Byly obvykle klasicizujícího charakteru navrhované architektky etablovanými již před válkou (Engel, Hypšman, Roith), objevil se ovšem i specifický směr národního slohu rondokubismu (Gočár, Janák).

Internacionální charakter avantgardy znemožňoval v jejím prostředí nárůst radikální nacionalistické rétoriky. Kontakty a inspirace z Francie, Německa, Holandska, Belgie, Ruska a dalších zemí prakticky znemožňovaly zúžení pohledu na jedno národní prostředí. Za celé meziválečné období tak lze říci, že avantgardní architektura se nestala instrumentem nacionální ideologie, jako se to stalo v případě národního socialismu v sousedním Německu. Stala se ovšem instrumentem jiných ideologií, s některými národy často úzce spojených (viz. odst. 2,3,4).

6 Antiakademismus a zánik umění

Etablovaná generace tvůrců majících přístup ke státním zakázkám byla úzce spjata s prostředím Akademií, které se stalo pro avantgardu jedním z cílů aplikace pokrokového úsilí. Devětsil od začátku 20. let hlásal zánik umění v jeho akademické individualistické podobě a rozšíření umění na veškerou lidskou činnost tak, že se nakonec umění stane životním stylem celé společnosti.[9] Celá situace byla právě rozporem mezi avantgardou a akademismem ještě více polarizována a lze předpokládat, že rétorika avantgardistů byla tím ostřejší, čím neotřesitelnější byla předchozí jistota akademiků.

Právě v tomto bodě pozorujeme přerušení umělecké tradice, která začala v antice. Důsledky tohoto přerušení jsou patrné dodnes a s mírou nadsázky lze mluvit o okamžiku konce uměleckých směrů.

7 Ateismus

Pád rakouské monarchie byl rovněž příčinou změn v oblasti víry. Pro mnohé byla tato situace příležitostí pro přiznání faktického, do té doby ovšem skrývaného, ateismu. Vznikla samostatná československá církev navazující na husitské reformační tradice. Souběžně existovaly další menší nespojitě duchovní názory.

Dle běžně dostupných zdrojů ovšem nelze v oblasti vyznání vystopovat žádný

výrazný jednotící trend mezi tvůrci a mysliteli avantgardy. Někteří věřit přestali, jiní naopak začali, další byli členy nejrůznějších polonáboženských osvětových skupin.

Stále více se tak od tohoto okamžiku uplatňuje zkušenost současné občanské společnosti, že víra a vyznání jsou především soukromou záležitostí jednotlivce.

8 Závěr - 20. léta jako zrození naší doby

Po přezkoumání jednotlivých myšlenkových proudů, s nimiž byla konfrontována avantgarda 20. let, musíme konstatovat, že po rozpadu tradičního a akademického prostředí bývalé monarchie, byly v období po 1. světové válce položeny základy a kontury většiny problematik, se kterými je společnost, a tedy i architekti, ve větší nebo menší míře konfrontována dodnes.

9 Seznam použité literatury a pramenů:

[1] VINEN, Richard. *Evropa dvacátého století*. Překlad Monika Nosková, Vladimír Novák Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. 560 s. ISBN 8070217359. s. 27-42

[2] ŠVÁCHA, Rostislav. *Od moderny k funkcionalismu*. 1. vyd. Praha: Victoria publishing, 1995, 590 s. ISBN 8085605848. s. 225

[3] PECHAR, Josef – URLICH, Petr. *Programy české architektury*. 1. vyd.. Praha: Odeon, 1981. 302 s. ISBN nepřiděleno. s. 42

[4] ŠVÁCHA, Rostislav. *Forma sleduje vědu. Karel Teige a český vědecký funkcionalismus 1922-1948*. In: ŠVÁCHA, Rostislav - RYNDOVÁ, Soňa - POKORNÁ, Pavla (Eds.). *Forma sleduje vědu: Teige, Gillar a evropský vědecký funkcionalismus 1922-1948*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2000. 369 s. ISBN nepřiděleno; s. 50-54.

[5] op. cit. Švácha, 2000: s. 79-83

[6] op. cit. Švácha, 2000: s. 88

[7] op. cit. Pechar, 1981: s. 40

[8] JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století*. Přeložil Jan Čulík. Vyd. v tomto překladu 2. Praha : Rozmluvy ; Voznice : Leda, 2008. 845 s. ISBN 978-80-85336-47-4. s. 30

[9] op. cit. Pechar, 1981: s. 34